

**Analysis of the tense discourse system in the visitation
sermon of Hazrat Zahra Peace be upon her after the death of
the Prophet Peace be upon him based on semiotics-semantics**

Abstract

Discourse is a fluid flow that is subject to a kind of semiotic-semantic presence. With the help of an analytical-applied method, this research seeks to examine the discourse structure in the sermon of the visit of Hazrat Zahra 3 based on the tense pattern of discourse and tries to analyze the change in the semantic system of discourse from one state to another by relying on the tense structure and passing through the conditions of discursive rupture and continuity. In addition to this goal, identifying the specific tense pattern in each part of the discourse is also one of the things that this research seeks to achieve. Since in the tense system, pressure and extension layers play a role in communication and interaction with each other and the surface interconnection of pressure and extension forms the structure of the discourse, the study of the discourse of this sermon showed that the discourser becomes an active actor in the process of dynamic and fluid meaning-making and makes meaning in the tense discourse system; Therefore, Hazrat 3, with the help of a specific tense and linguistic structure, has defeated the semantic system of the rule of the covenant-breakers and has shown them to be without authority by exposing their wrong actions, behaviors and speeches. The use of these signs has increased the emotion in the speech and has enabled the language to reach the most impossible times and places, and as a result, has had a greater impact on the listener. The

change in meaning and its fluidity from one stage to another, by changing in different ascending, increasing, descending and finally increasing patterns, has been able to instill in the speaker confidence, firmness combined with anger, being right and firm in faith and belief.

Keywords: discourse, sign-semantics of discourse, tense pattern, discontinuity-connection of discourse, sermon of Hazrat Zahra (PBUH).

تحلیل نظام گفتمانی تنشی در خطبه عیادت حضرت زهرا علیها السلام بعد از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله

بر اساس نشانه - معناشناسی

فروغ فرهنگ هارمی

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، بوشهر، ایران

چکیده

گفته‌پردازی، جریانی سیال است که تابع نوعی حضور نشانه-معناشناختی است. این پژوهش با کمک روش تحلیلی-کاربردی، به دنبال بررسی ساختار گفتمانی در خطبه عیادت حضرت زهراء علیها السلام بر اساس الگوی تنشی گفتمان است و می‌کوشد، با تکیه بر ساختار تنشی و عبور از شرایط گسست و پیوست گفتمانی، تغییر در نظام معنایی گفتمان از یک حالت به حالت دیگر را واکاوی نماید. علاوه بر این هدف، شناسایی الگوی خاص تنشی در هر قسمت از گفتمان نیز، از مواردی است که این جستار در پی رسیدن به آن است. از آن‌جا که در نظام تنشی لایه‌های فشاره‌ای و گستره‌ای در ارتباط و تعامل با هم نقش‌آفرینی می‌کنند و هم‌پیوندی سطحی از فشاره و گستره شاكلة گفتمان را شکل می‌دهد، بررسی گفتمان این خطبه، نشان داد که گفته‌پرداز در جریان معناسازی پویا و سیال به کنشگری فعال تبدیل می‌شود و خود را در نظام گفتمانی تنشی معناسازی می‌کند؛ بنابراین حضرت علیها السلام با کمک

ساختار تنشی و زبانی خاصی، نظام معنایی سلطهٔ پیمان‌شکنان را شکست داده و آنان را از طریق افشای اعمال، رفتارها و گفتارهای نادرست، بدون صلاحیت نشان داده است. بهره‌گیری از این نشانه‌ها سبب افزایش عاطفه در کلام و دستیابی زبان به ناممکن‌ترین زمان‌ها و مکان‌ها و در نتیجه اثرگذاری بیشتر بر شنونده، شده است. تغییر در معنا و سیالیت آن از مرحله‌ای به مرحلهٔ دیگر است، با تغییر در الگوهای مختلف صعودی، افزایشی، نزولی و در نهایت افزایشی، توانسته است، اتقان، استواری توأم با خشم، برحق بودن و محکم بودن در ایمان و عقیده را به گفته‌یاب القا کند.

واژه‌های کلیدی: گفتمان، نشانه-معناشناسی گفتمان، الگوی تنشی، گسست - پیوست گفتمان، خطبه عیادت حضرت زهرا (س).

۱. مقدمه

یکی از موضوعات مورد توجه در گسترهٔ مطالعات متون مذهبی، که تا حدود زیادی نیز، مغفول مانده است، بررسی و مطالعهٔ این منابع دینی و روایی از منظر نشانه معناشناسی و درک جدیدی از ساختار گفتمان و معنا در این سخنان ارزشمند است. واکاوی دوبارهٔ این گفتمان‌ها و عبور از رویکرد گفتمانی سخت با تمرکز بر کنشگر و نظام معنایی تقابلی، افق جدیدی از معنا و سیالیت آن را در اذهان ایجاد می‌کند. نگاهی جدید و دوباره با این رویکرد نرم و منعطف و درک حقایق این گفتارها، با کمک این انعطاف، به معنا، جان تازه‌ای می‌بخشد.

گفتمان موجود در کلام حضرت ﷺ، نمونه مناسبی برای واکاوی رویکرد معنایی تنشی و تنیده معنا، می باشد. وجود نشانه شناسی نرم و همبستگی موجود در گفتمان در این تعاملات، پیوسته مرزهای معنایی را جابه جا کرده است. براین اساس نشانه ها به جای داشتن ساختار، وارد فرایند شده و ثبوت معنایی وانجماد نشانه ها، جای خود را به نشانه های سیال، متکثر و پویا داده است. تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان، متون مقدس، که دارای لایه های متنی و وجوه معنایی هستند، فرصتی فراهم می آورد تا مخاطبان بتوانند با کشف لایه های جدید و یا زدودن لایه های سطحی، با پیگیری نشانه ها، به راهکارها و شگردهای معناپردازی، دست یابند و زمینه خوانشی تازه را از متون مذهبی فراهم کنند. نظریه گفتمان در «الگوی تنشی» از دو محور عمودی و افقی تشکیل شده است که ارزش ها در درون این محورها شکل می گیرند. هر محور یک سطح برونه ای و یک سطح درونه ای دارد. فراارزش های کیفی (فشرده) و کمی (گسترده) سطح برونه ای محورها را تشکیل می دهند. همبستگی بین محورها نیز سبب تولید معنا می شود.

در این پژوهش کوشیده شده است تا بر اساس روش توصیفی-تحلیلی به این سؤالات پاسخی مناسب داده شود که؛

۱- رابطه تنشی در گفتمان خطبه ها، چه الگویی را دنبال می کند؟

۲- چگونه معنا از مرحله سخت و قطبی به سمت جریان سیال و طیفی حرکت کرده است؟

۳- جریان های کمی و کیفی در این گفتمان، چه هدف ارزشی را تولید می کنند؟

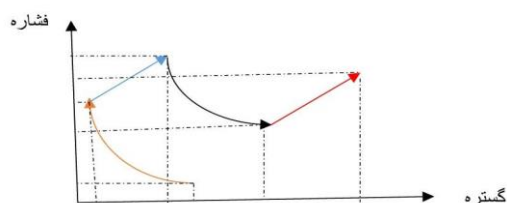
دستگاه مختصات رسم کنیم، دو خط منحنی موازی خواهیم داشت که در بین این دو انحنا، قسمت افزایشی، وجود خواهد داشت. با افزودن الگوی قسمت آخر گفتمان که شامل نظام تنشی افزایشی بود، در نهایت نمودار ترسیمی این گفتمان، از بخش‌های زیر، تشکیل شده است:

۱- قسمت اول خطبه، با طرحواره افزایشی و افزایش شدت فشاره و در نتیجه سوگیری بر درونه‌های عاطفی متمرکز است.

۲- قسمت دوم، که فشار و گستره در راستای هم زیاد می‌شوند.

۳- قسمت سوم که اندکی از شدت فشاره کاسته شده و در عوض، گستره شناختی با شیب زیادی افزایش می‌یابد. سوگیری بر دنیای بیرونی و کمی متمرکز است.

۴- قسمت چهارم که فشاره و گستره، بار دیگر در راستای یکدیگر افزایش یافته و حداکثر میزان فشار عاطفی را نشان می‌دهد.

الگوی تنشی صعودی و افزایشی و نزولی و افزایشی

Upward and upward and downward and upward tension pattern

در مجموع وجود سه بخش افزایشی، نسبت به یک بخش کاهش فشاره، بار شدید عاطفی در گفتمان را نشان داده و حاکی از شدت ناراحتی و خشم کنشگر است. خشمی که ریشه در شناخت و باورها و ایمان و یقین نسبت به ذی حق اصلی، امیرالمؤمنین علیه السلام دارد.

۵. نتیجه‌گیری

با تحلیل نظام گفتمانی تنش‌ی خطبه حضرت زهراء سلام الله علیها بر اساس نشانه - معاشناسانه گفتمان این نتایج به دست آمد؛ کنشگر و گفته‌پرداز اصلی گفتمان، حضرت علیه السلام، در نظام گفتمانی تنش‌ی، گفتمان را با فشارها و گسترده‌های زیادی به پیش می‌برد. این خطبه، با لحن و ضرباهنگی تند، آغاز می‌شود. به تدریج در برخی موارد، این فشار، نزولی شده و گفته‌پرداز در جهت، گسترش گستره و شناخت از محیط و اتفاقات و حقایق موجود پیرامون فضای موجود، از شدت بار عاطفی و فشاره آن، اندکی می‌کاهد؛ اما همچنان این فشار، در سخنان و واژه‌ها، خودنمایی می‌کند. انرژی و هیجان با فراز و فرودهایی ادامه می‌یابد که کلیت ساختار خطبه را رو به بالا و افزایش فشاره به پیش می‌برد.

ساختارهای تنش‌ی صعودی و نزولی و بازگشت‌های گفته‌پرداز به مرکز عملیاتی گفتمان و فضای من-تو گفته‌پردازی، همچون رویدادهای خلاف انتظار در فرایند گفتمانی، عمل کرده و بار احساسی - عاطفی خطبه و میزان تأثیر آن بر گفته‌یاب را افزایش می‌دهد. وجود نشانه‌های لفظی که در کنار تغییر در پیوست‌ها و گسست‌ها، بر فشار عاطفی گفتمان، می‌افزاید نیز، دلیل محکم دیگری بر اوج نظام‌مندی و دقت موجود در کلام حضرت زهراء سلام الله علیها در این سبک گفتمانی است.

نظام معنایی، گفته‌یاب را در یک حرکت سیال و طیفی، همچون امواج دریا، بالا و پایین می‌برد. گاه او را با فشارها و تکانه‌های شدید، روبه‌رو می‌سازد که تنها راه نجات در تأیید گفته گفته‌پرداز است و گاه او را هرچند، کوتاه به ساحل شناخت، هدایت می‌کند. در حقیقت، واژه‌ها و چینش آن‌ها در کنار یکدیگر، مثل یک کل

معنادار، می‌کوشد، گفتمان را از حالت سخت و بی‌روح واژه‌ها و دنیای آن‌ها خارج کرد و روح جدیدی بر کالبد معنا بدمد. گفته‌یاب‌های سراسر حرمان و پشیمانی در این گفتمان، ناامید و مستأصل، با این فرآیند گفتمانی سراسر درهم تنیده و تنشی، بالا و پایین می‌روند و در دست‌های گفته‌پردازِ قویِ گفتمان، همچون مومی نرم و رام هستند و این است، نتیجه‌ی فصاحت و بلاغتی که در کلام معصوم ﷺ نهفته است.

۶. پی‌نوشت‌ها

۱- «به خدا در حالی صبح کردم که از دنیای شما متنفرم، مردان شما را دشمن می‌شمرم، و از آن‌ها بیزارم».

۲- «آن‌ها را آزمودم و دور افکندم و امتحان کردم و مبعوض داشتم».

۳- «چقدر زشت است شکسته شدن شمشیرها (و سکوت در برابر غاصبان) و بازی کردن بعد از جدّ (و به شوخی گرفتن سرنوشت اسلام و مسلمین) و کوبیدن بر سنگ (و کار بی حاصل کردن) و شکافته شدن نیزه‌ها (و تسلیم در برابر دشمن) و فساد عقیده و گمراهی افکار و لغزش اراده‌ها»

۴- و «چه بد اعمالی از پیش برای (معاد) آن‌ها فرستادند، نتیجه آن، خشم خداوند بود و در عذاب (الهی) جاودانه خواهند ماند».

۵- «وای بر ایشان چگونه بنای حکومت را از پایه‌های استوار رسالت و زیر بنای نبوّت و هدایت و فرودگاه جبرئیل و شخصیت آشنای به امور دنیا و دین دور کردند؟! آگاه باشید این زیانکاری آشکار است!».

۶- «بیا و بشنو! و هر چه زنده بمانی روزگار عجایب بیشتری نشانت خواهد داد و اگر در شگفتی پس گفتار ایشان عجیب‌تر است!».

۷- «کاش می‌دانستم به چه پایه و استوانه‌ای تکیه کرده‌اند، و بر چه ریسمانی چنگ زده‌اند؟!».

۸- «وہ چه بد مولی و چه بد دمسازی!» و «چه بد بدلی است برای ستمگران».

۹- «آری دنباله‌روها را بر پیش‌آهنگان، و پس‌ماندگان را بر سروران بدل گرفتند؛ پس خوار و شکسته باد آن گروه که پندارند، «کار نیک انجام می‌دهند، در حقیقت فسادانگیزند و خود نمی‌دانند».

وای بر ایشان! آیاکسی که به سوی حق رهبری می‌کند سزاوارتر است مورد پیروی قرار گیرد یا کسی که راه نمی‌نماید مگر آن که خود هدایت شود؟ شما را چه شده است؟ چگونه داوری می‌کنید؟».

۱۰- «سوگند به جانم! کردارشان به بار نشسته، اندکی مهلت تا نتیجه دهد و بزیاید، آن‌گاه به جای شیر، خون تازه و سم مهلک بدوشند و قدح را لبریز کنند و در آن‌جا است که باطل‌گرایان زیان می‌بینند و آیندگان از نتیجه [شوم و ناپسند] کار گذشتگان آگاه می‌گردند».

۱۱- «پس به دست شستن از جانتان آماده شوید و دل برای وقوع فتنه مطمئن دارید و مژده باد شما را به شمشیر بُرآن و سلطه تجاوزگر ظالم و آشوب فراگیر و استبداد و زورگویی ستمگران، به گونه ای که نصیبتان اندک و گروهتان بیچاره و مستأصل شود».

۱۲- «ای دریغ بر شما! کجا می‌روید؟! همانا [راه] بر شما پوشیده شده است آیا ما می‌توانیم شما را به آن وا داریم در حالی که خود دوست نمی‌دارید!».

۱۳- «چه ایرادی بر ابوالحسن گرفتند؟! [و چه نکته ضعیفی در او یافتند؟! آری صلابت شمشیرش، نهراسیدن از مرگ، سختی در کارزار و برندگی در کار و خشم گرفتن وجدی بودن درباره ذات پروردگار، این‌ها است آنچه بر او خرده گرفتند. به خدا سوگند، اگر آن‌ها دست از آن زمامی که رسول خدا به سوی او افکند باز می‌داشتند و آن را رها می‌کردند، او زمام را به دست می‌گرفت و ایشان را به آسانی و ملایمت حرکت می‌داد، که نه مرکب آزرده می‌شد و نه مرکب سوار در رنج و تعب می‌افتاد و آن‌ها را به سرچشمه آبی صاف، زلال، گوارا، لبریز، باکناره‌ای پاکیزه هدایت می‌کرد و سیراب برمی‌گرداند و در نهان و آشکار خیر خواهشان بود و خود از زینت و نعمت دنیا بهره‌ای نمی‌گرفت، جز به مقدار جرعه آبی که تشنه کامی برای رهایی از مرگ نوشد یا لقمه نانی که سرپرست یتیم از مال او در حد ضرورت بخورد و آن‌گاه برایشان آشکار می‌شد که زاهد کیست و دنیاطلب کیست؟ صادق کیست و دروغ‌گو کدام است و «اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم؛ ولی تکذیب کردند؛ پس به [کیفر] دستاوردشان [گریبان] آنان را گرفتیم» و «کسانی از این گروه که ستم کرده‌اند، به زودی کیفر کردارشان را خواهند یافت و آنان را گزیر و گریزی نیست».

۷. منابع

- قرآن مجید
- امیری، مطیع، حاجی اسماعیلی و همکاران، م. م. م. (۱۴۰۱). تحلیل نظام گفتمانی تنش در نامه‌های امام علی (ع) به معاویه در نهج البلاغه. فصلنامه علمی زبان‌پژوهی دانشگاه الزهراء (س). سال پانزدهم، شماره ۴۸. صص.

۸۹-۱۱۳

- بستانی، ف. (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. تهران: اسلامی.
- پاکتچی، شعیری، رهنما، ا. ح. ر. ه. (۱۳۹۴). تحلیل فرآیندهای گفتمانی در سوره «قارعه» با تکیه بر نشانه معناشناسی تنشی. دو ماهنامه جستارهای زبانی. مهر و آبان، صص. ۶۸-۳۹.
- جعفری فشارکی، ن. (۱۳۹۹). نشانه - معناشناسی گفتمان عذاب در قرآن کریم (با تکیه بر عذابهای دنیوی). پایان نامه کارشناسی ارشد. اصفهان: دانشگاه الهیات و معارف اهل بیت (ع).
- الزبیدی، م. (۱۳۷۳). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دارالفکر.
- سجودی، ف. (۱۴۰۱). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: علم.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۸). از نشانه‌شناسی ساختگرا تا نشانه-معناشناسی گفتمانی. فصلنامه تخصصی نقد ادبی. ش ۲. ش ۸. زمستان. صص. ۵۱-۳۳.
- (۱۳۹۸). تجزیه و تحلیل نشانه معناشناسی گفتمان. تهران: سمت.
- (۱۳۹۵). نشانه معناشناسی ادبیات. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- وفایی، ت. (۱۳۸۸). راهی به نشانه‌شناسی سیال با بررسی موردی «ققنوس» نیما. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- عباسی، یارمند، ع. ه. (۱۳۹۰). عبور از مربع معنایی به مربع تنشی: بررسی نشانه - معناشناختی ماهی سیاه کوچولو. فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی. ش ۳. صص ۱۴۷-۱۷۲.
- قائمی‌نیا، ع. (۱۳۹۳). بیولوژی نص نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- مکارم شیرازی، ن. (۱۳۶۸). خطبه حضرت زهراء سلام الله علیها. نسخه دیجیتالی: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
- نصیری، مطیع، امیری، ر. م. م. (۱۳۹۸). تحلیل نشانه‌شناسی گفتمان در سوره «نبأ» بر اساس الگوی تنشی. فصلنامه علمی - پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء (س). سال یازدهم، شماره ۳۰. صص. ۱۷۷-۱۴۹.